

Töññe tegin

Category: Kitapcy,Taryhy şahslar
написано kitapcy | 23 января, 2025
Töññe tegin TÜRК BÜYÜKLERİ

► TONGA TİĞİN

Tarihte Türklerin kurmuş olduğu en güçlü hanedanlıklardan biri olan Kök Türk Kağanlığı zamanı bize göre, pek çok açıdan modern devlet yapısını bünyesinde barındırmaktadır. Bu elbette ki kendinden önce var olan hükümetlerin tecrübelerini çok iyi süzerek, geliştirmekten kaynaklanıyor. Bununla beraber, Kök Türk Kağanlığının hakim olmaya çalıştığı çevre ile Türk boyları göz önünde bulundurulunca, onların çok zor bir işi başardıkları anlaşılır. Çünkü kendi devletlerine dahil ettikleri Türk kabileleri de, çok kuvvetli bir bağımsızlık arzusuna sahiptiler. Tarihi durum bunu açıkça göstermektedir. Onların kendi soydaşları olan Tarduşlar, Türgişler, Karluklar ve Kırgızlar ile yaptıkları savaşları hatırlayacak olursak, bunu daha iyi müşahede edebiliriz. Bu Türk devlet anlayışının bir gereğidir. Yani Türk soyundan gelen herkes devlet idaresinde söz sahibi olabilir. İşte bu yüzden, başta bulunan kağan veya bey öldüğünde çocukları ya da diğer akrabaları arasında ülkenin idaresi konusunda kavgalar çıkıyordu. Öyle ki, 687 yılında Tokuz Oğuzların hakimiyeti altındaki Ötüken bölgesini yeniden ele geçirmek için İl-teriş, Kapgan ve Tunyukuk'un Baz Kağan ile yaptıkları savaşın sebebi de buydu ve belki de Türklerin Çaldıran'dan önce kendi aralarında vuruştukları en kanlı kavgalardan birisiydi. Yine burada bir hususu daha belirtmek istiyoruz: Türk boylarının kendi aralarında yaptıkları harpler, yabancı halklarla olan kavgalarına hiçbir zaman benzememektedir. Onların birbirleriyle vuruşmaları o kadar acımasız oluyordu ki, bazen savaş meydanında taraflardan birinin tamamen imha edildiğini görüyoruz. Çünkü onlar kendileriyle eş gördükleri kardeşlerine teslim olmaktansa, her vakit ölmeyi seçmişlerdir.

Kök Türk Kağanlığında kardeş kavgaları yaşandığı ve çalkantı geçirdiği yıllarda, komşu devletler de aynı düşüncede idiler. Mesela, İpek Yoluna yalnız başına hâkim olacak bir gücün ortaya çıkması Çin imparatorluğunu korkuttuğundan, kağanlığa karşı isyanları kamçıladığını çok iyi biliyoruz. Zaman zaman Kök Türklere bağlı boylara casusları vasıtasıyla ayaklanmaları yolunda telkinlerde bulundukları gibi, bazen bizzat onların yanında Kök Türk Kağanlığına karşı harplere giriyorlardı. Bundan başka, 8. yüzyılda batıda Arap ordularının İslam'ı yaymak gayesiyle giriştikleri faaliyetleri de unutmamak gerekir ki, 8. asrın başlarında (708-709'lar) Kuteybe'nin Temir Kapı bölgesine gelmesi büyük bir kargaşaya sebep oldu. Aslında burada şunu da açıkça dile getirmekten kaçınmamalıyız. Türkler sanıldığı gibi İslamiyet'i de çok çabuk kabul etmediler. Türkler İslamiyet'e kitleler halinde girene kadar, Araplar akla gelmedik işkenceler ve katliamlar uyguladı. Dolayısıyla 711'lerde Arapların sebep olduğu kargaşayı düzeltmek amacıyla İni İl Kağan komutasındaki bir ordunun Türkistan taraflarına gönderildiğini biliyoruz. Belki de bu hadiselerin bir devamı olarak kağanlığa bağlı sandığımız Beş Balık bölgesinde de bazı karışıklıklar söz konusudur. İşte 713 yılında, Kök Türkçe yazılı belgelerden anladığımıza göre; "Kök Türk ordularının Beş Balık üzerine bir seferi vardır ve burada altı kere savaşılmıştır".

Çin kaynaklarından edindiğimiz bilgiler, 713 yılında Beş Balık'a gönderilen ordunun, 714'te İni İl Kağan, Tonga Tigin ve Kapgan'ın eniştesi İlteber Sir Beğ (Huo-pa Hie-li-fa Schi-a-Schi-pi) kumandasında Beş Balık'ı kuşattığı yolundadır. Bu Beş Balık seferi sonunda Kök Türk ordusunda büyük bir felaket yaşanıyor ve askerler de yasa boğuluyordu. Çünkü Beş Balık'ın kuzeyindeki Po-t'ing adlı şehrin muhasarası sırasında bir gün Tonga Tigin, tek başına ata binerek şehrin surlarının dibine kadar sokulmuştu. Etrafta saklanan ve pusu kuran Çin askerleri onu yakalayıp, öldürmüşlerdi. Tonga Tigin'in vefatından habersiz olan Kök Türkler, kurtarmak için çok uğraşmışlar, fakat öldüğünü anladıkları zaman her şeyden vazgeçerek, üzüntü içinde kalmışlardır. Hatta bu sefere katılan eniştelерinin

Tonga Tigin'i kaybettiği için memleketine dönme cesaretini bulamadığı ve karısı ile birlikte Çin'e sığındığını öğreniyoruz. Belki de o, Tonga Tigin'in ölümünden kendisinin sorumlu tutulacağını ve Kapgan'ın hışmına uğrayacağını sandığından ülkesine geri gitmemiştir.

İşte biz burada, bu Tonga Tigin'in kimliği üzerinde ve Türk tarihindeki yeri hususunda birkaç şey söylemek istiyoruz. Bilindiği gibi Tonga Tigin, cihan fatihi Kapgan Kağan'ın büyük oğludur. Bunu Çin kaynaklarının verdiği bilgiler neticesinde öğrenebiliyoruz. Ancak Türk tarihinin ve kültürünün abide eserlerinden biri olan Divanü Lûgat-it-Türk'te Kaşgarlı Mahmud "Alp" kelimesini açıklarken aşağıdaki şu şiir kaydetmiştir:

Alp Er Tonga öldü mü?

Isız acun kaldı mı?

Ödlek öcün aldı mı?

Emdi yürek yırtılır.

Yine bir şahıs ismi olan "Kaz" kelimesini izah ederken de, "bunun Afrasyab'ın kızı olduğunu, Kaz'ın babası Tonga Alp Er'in Afrasyab olarak tanındığını" söylüyor. Kaşgarlı buna bağlı açıklamalarına başka yerlerde de sürdürüyor. "Tonga" kelimesi hususunda "kaplan cinsinden bir hayvandır. Çok kere kişi adı olarak kullanılır. Tonga Han, Tonga Tigin denir. Türklerin büyük hakanı Afrasyab'ın asıl Türk adı Tonga Alp Er'dir" der. Yusuf Has Hacib de, meşhur eseri, Kutadgu Bilig'de, Taciklerin Afrasyab dediği bir kahramandan bahseder. Bu bize şunu kesinlikle gösteriyor ki, şu veya bu şekilde Afrasyab ve Tonga Tigin'in adı Kaşgarlı Mahmud ile Yusuf Has Hacib devrine kadar gelip, onların tarafından da bilinmektedir.

Afrasyab başka bir tarihi kaynakta da karşımıza çıkıyor, o da Firdevsi'nin "Şeh-nâme" adlı eseridir. Bilindiği üzere Gazneli hanedanlığının en kudretli hükümdarı Sultan Mahmud (998-1030) edebiyata, güzel sanatlara ve ilime önem veren bir şahsiyetti. Bu bakımdan sarayını ilim ve sanat adamlarına açmıştı. Hemen hemen her gün ve gece şiir ve tarihî konularda onlarla sohbet

eder, onların anlattıklarını dinlerdi. Bu sırada Farsçada saraya girmişti. Sultan Mahmud eski İran hikâyelerini ve masallarını dinlemekten başka, onları da topluyordu. Ama bunların düzenli halde bir araya getirilmesi gerekiyordu. Bu durum Gazne'ye gelip, saraya girmenin bir yolunu arayan Firdevsî için de bir fırsat oldu. Sultan Mahmud, ona sarayda bir oda verdi. Bu odanın duvarları eski kahramanların, padişahların, harp silahlarının ve hayvanların resimleriyle donatılmıştı.

Firdevsi'nin kaleme aldığı bu İran-Turan savaşlarında adı geçen Afrasyab, Turan komutanı Peşenk'in oğludur. Babasından Farsların Türklere karşı yaptıkları zulmü duyunca intikam hırsıyla harekete geçmiştir. Babasının tarifine göre o; "cesur bir timsah, av gününde erkek bir arslan, savaş zamanında da bir savaş fili gibidir". Babası ona, "dedelerinin intikamını almayan bir torunun soyu şüphelidir" der.

Bundan başka, Cüveynî'nin Uygurların türeyişiyle alâkalı olarak anlattığı efsanelerde geçen Böğü Han, ki bizim tarihten tanıdığımız Börü Kun (Moyun Çor) Kağan'ın oğlu, Afrasyab ile birleştirilmektedir. Böğü Kağan da (759-779) Türk tarihinde ve kültüründe önemli bir kişidir. Bu bakımdan Türklerin bu hükümdarına da Afrasyab denilmesi dikkat çekicidir. Ancak Cüveynî'nin eserini yazdığı 13. yüzyılda artık İran kültürü ve Farsçanın bozkırın konar-göçerlerinin hayatına çok fazla tesir ettiğini unutmamak gerekir. Belirli bir zamandan sonra, belki de 9. yüzyıldan itibaren Afrasyab geleneği Türklerin arasına iyice yerleşmiş olabilir. Ama bize göre Afrasyab ile Tonga Alp Er'i ayırmak gerekir. Eğer ikisi aynı olsaydı, Cüveynî de Kaşgarlı gibi, Afrasyab konusunda bir açıklamada bulunmalıydı. Demek ki, Afrasyab ile Tonga Tigin veya Tonga Alp Er ayrı kişilerdir. Bilindiği üzere Selçuklular da otuzbeşinci nesilden kendilerini Afrasyab'a dayarlar. Afrasyab bütün Türklerce kabul edilen bir ata olduğuna göre (tıpkı Umay geleneği gibi), onun 8. yüzyılın ilk yarısında ölen Tonga Tigin ile irtibatının olmaması gerekir. Ama Tonga Tigin, Kaşgarlı'da geçen Alp Er Tonga olabilir.

Tonga Alp Er olarak kabul edilen Afrasyab, M. önce 7-6.

yüzyılda Kang-kü veya Kengeres diye adlandırılan bölgenin Türk hükümdarı şeklinde gösterilmektedir. Daha sonraki yüzyıllarda ise, Afrasyab'ın Kök Türk Börülü (Aşina) ailesinin de cediti olduğuna dair açıklamalarda bulunulurken, Afrasyab'ın İran Zerdüştlüğünün baş düşmanı Budizm'le ilgisi dikkate çekiliyor ve Budizmin de İran coğrafyasına Kök Türk Kağan soyunun bir kolu tarafından getirildiği iddia ediliyorsa da, Ak Hun faktörünü de unutmamak lazımdır.

Yine bazı ilim adamlarının zamanla İran'ın elinde bulunan gücün Türklerin eline geçtiğini, Afrasyab'ın kardeşinin Sogd'da hükümdar olduğunu belirtmeleri bize ister-istemez, Bumin ile kardeşi İstemi'yi hatırlatmaktadır. Kanaatimizce, Batı Türkistan bölgesinde İran'ın üstünlüğünü Türklere devretmesi 6. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Ak Hunların ortadan kaldırılarak, İran'ın Bizans ile savaflara başlamasıyla gerçekleşmiştir. Bilindiği gibi Bumin Kağan hanedanlığını kurup, devletini herkese kabul ettirdikten sonra, kendisi Ötüken'deki merkezde, yani Kağanlığın başında yer alırken, kardeşi İstemi'yi de Tölöslerin batı ucunu meydana getiren On Ok topraklarına göndermişti. Ancak, şunu da göz önünde tutmakta fayda vardır ki, İranlılar Oğuz Han'a da Afrasyab diyebilirler. Dolayısıyla yukarıdaki bilgilere de baktığımızda, Afrasyab'ın Çin kaynaklarında Türklerle alâkalı ilk efsanevi sülale Hsia ve bu sıradaki Ta Ye-hu (ya da T'ang ve Yü), yani Türkçe karşılığı "Büyük Yabgu", Börü Tonga (Motun) ve Bumin'le ilgisi olabileceği de insanın aklına gelmektedir. Eğer Afrasyab'ı 10. yüzyıldan sonra bütün kaynaklarda görüyorsak, bunun bir sebebi olmalıdır. Fakat Afrasyab ile Alp Er Tonga'nın aynı kişi olduğunu söylemek bizce biraz iddialıdır. O vakit aklımıza şu soru gelebilir; acaba, 11. yüzyıla kadar geçen süre içinde Afrasyab hikâyeleriyle, Alp Er Tonga veya bizim Tonga Tigin'in kahramanlıklarını Kaşgarlı Mahmud karıştırmış olabilir mi?

Şimdi gelelim Tonga Tigin bahsine: Önceden de söylediğimiz gibi Tonga Tigin, 714 tarihinde, Beş Balık savafları sırasında adı zikredilen gerçek bir şahsiyettir ve öyle sanıyoruz ki, Köl Tigin ile Tonga Tigin kişilik olarak birbirlerine çok

benzemekteydiler. O da aynen Köl Tigin gibi ömrünü milleti için harcamış, hiçbir zaman gözü mal ve mülkte olmamış bir şahıstır. 8. yüzyılın başlarında bu iki kahraman, yani hem Köl Tigin, hem de Tonga Tigin Türkler arasında çok seviliyorlardı. Hatta bize göre, 716 yılına kadar Tonga Tigin yaşamış olsaydı, bu senedeki taht kavgası daha kanlı geçebilirdi. Belki de Bilge ve Köl Tigin kardeşler bu mücadeleden galip de çıkamayabilirdiler. Bunları bir kenara bırakacak olursak; Köl Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarında Tonga Tigin'in kardeşi İni İl Kağan'ın adı geçmemesine rağmen, Tonga Tigin'in ismi zikredilmektedir. 714 yılında ölen Tonga Tigin'in yoğ merasiminin, Köl Tigin'inkine benzer bir şekilde 715 yılında, bir sene sonra yapıldığını görüyoruz. Bu sırada, yani Tonga Tigin'in yoğ merasimi zamanında Oğuzlara bir darbe vurulmuştur. Kısaca bazı ilim adamlarının sandığı gibi kitabelerde yoğ merasiminden bahsedilen Tonga Tigin ile Afrasyab aynı kişi değildir. Ama Tonga Tigin ile Kaşgarlı'nın bahsettiği Tonga Alp Er bize göre aynı kişilerdir. Hatta Doğu Türkistan'da Bezeklik harabelerinde, ağızında ve elbiselerinde kan lekesi görülen ve resmin bir yerinde "Tonga Tigin", diğer yerinde "Tonga ol" yazısı bulunan minyatür bizzat Tonga Tigin'e ait olabilir.

Son olarak şunu söylemek istiyoruz: Türk milleti tarihinin hiçbir zamanında kendisine yapılan kötülükleri unutmadığı gibi, iyilikleri de unutmamıştır. Mesela Kür Şad, Tonga Tigin gibi şanslı değildir, ama adı unutulmuş olmasına rağmen, arkadaşlarıyla beraber yaptığı fedakârlık hafızalarda yaşamış ve onların hatırası "kırklara karışmak" şeklinde günümüze kadar gelmiştir. Tonga Tigin de devleti ve milleti uğruna birçok yiğitliklerde bulunmuş, kahramanca yaşamış ve yiğitçe ölmüştür. O yüzden milletin nazarında büyük bir kişi olduğu için Kaşgarlı zamanına kadar unutulmamıştır.

Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ.

"Tonga Tigin'in Kimliği Üzerine", Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi, Sayı 170, İstanbul 2001. Taryhy şahslar